

Vývoj, pilotování a šíření nových metod sběru dat o diskriminaci Romů ve veřejných službách (ADinPS).

projekt financovaný Evropskou unií
(REC-AG-2019/REC-RDIS-DISC-AG-2019)

Zpráva o používání testů diskriminace k měření diskriminace Romů ve veřejných službách

Ágota Scharle a Hanna Erős
únor 2022

Tento projekt byl financován z programu Evropské unie
Práva, rovnost a občanství 2014-2020.

Obsah této zprávy vyjadřuje pouze názory autorů a je na jejich
výhradní odpovědnost. Evropská komise nepřebírá žádnou
odpovědnost za případné využití informací v ní obsažených.

Projekt „**Nové metody sběru dat o diskriminaci Romů ve veřejných službách (ADinPS)**“ realizovalo od května 2020 do února 2022 konsorcium vedené [Centrem pro politická studia](#) Středoevropské univerzity (CEU, Maďarsko) a zahrnující [Budapešťský institut pro politickou analýzu](#) (BI, Maďarsko), [Centrum pro interetnický dialog a toleranci - Amalipe](#) (Bulharsko), [ROMEIA](#) (Česko) a [Nadaci Autonomia](#) (Maďarsko).

Cílem projektu bylo přispět k boji proti diskriminaci, s níž se Romové setkávají v přístupu k veřejným službám, a to prostřednictvím vývoje, pilotování a šíření metod sběru dat, které mohou nevládní organizace snadno provádět a používat k pravidelnému a systematickému monitorování diskriminace.

Během projektu tři nevládní organizace, Amalipe (Bulharsko), ROMEIA (Česko) a Nadace Autonomia (Maďarsko), pilotovaly metodiku mystery shoppingu v šesti experimentech (dva v každé zemi):

- Bulharsko: zápis do školy, přístup k obecnímu sociálnímu bydlení,
- Česko: zápis do školy, pronájem obecních prostor,
- Maďarsko: zápis do školy, registrace automobilu,

a získala údaje o diskriminaci, s níž se Romové setkávají v přístupu k veřejným službám, a to jak prostřednictvím online bran, tak při osobním kontaktu s poskytovateli.

Na základě údajů z těchto experimentů byla vypracována tato zpráva.

© Budapest Institute for Policy Analysis, 2022, Budapešť.

Toto dílo je licencováno pod licencí [CC BY-NC 4.0](#).

Projekt ADinPS byl financován z programu Evropské unie Práva, rovnost a občanství (REC) 2014-2020.

Obsah této zprávy vyjadřuje pouze názory autorů a je na jejich výhradní odpovědnost. Evropská komise nepřebírá žádnou odpovědnost za případné využití informací v ní obsažených.

Obsah

1. Úvod.....	4
1.1. Cíle projektu.....	4
1.2. Stávající důkazy a přidaná hodnota tohoto projektu	4
Důkazy z populačních průzkumů.....	4
Důkazy z korespondenčního testování	5
Důkazy o diskriminaci ve vzdělávání	5
2. Provádění experimentů.....	6
2.1. Přehled pracovního plánu a účastníků	6
2.2. Metoda testování diskriminace	7
2.3. Výběr služeb.....	8
2.4. Obecný přístup k provádění experimentů.....	10
3. Nastavení a výsledky školních experimentů	11
3.1. Školní experimenty v České republice	11
3.2. Výsledky maďarského experimentu na školách	12
3.3. Výsledky bulharského experimentu na školách	14
3.4. Porovnání výsledků tří školních experimentů	18
3.5. Další experimenty	19
Pronájem prostor experimentu v Česku	19
Experiment s bydlením v Bulharsku	19
Registrace vozidel v Maďarsku.....	20
4. Poučení o používání testů diskriminace	21
5. Odkazy	22
6. Přílohy.....	24
6.1. Základní informace o bulharském školním experimentu	24
Výpočet hrubé míry odpovědí.....	24
Důležité termíny školního vyučování v Bulharsku	24
6.2. Příklady odpovědí škol	24
Příklady reakcí škol v Bulharsku	24
Příklady reakcí škol v Maďarsku	25
6.3. Základní informace o bulharském experimentu s bydlením	26
6.4. Vzorový dopis v českých prostorách experimentu	26

1. Úvod

Projekt "Nové metody sběru dat o diskriminaci Romů ve veřejných službách (ADinPS)" realizovalo od května 2020 do února 2022 konsorcium vedené Centrem pro politická studia Středoevropské univerzity (CEU, Maďarsko) a zahrnující Budapeštský institut pro politickou analýzu (BI, Maďarsko), Centrum pro interetnický dialog a toleranci - Amalipe (Bulharsko), ROMEIA (Česko) a Nadaci Autonomia (Maďarsko).

Tato zpráva shrnuje cíle, metody, průběh a výsledky šesti experimentů, jejichž cílem bylo měřit diskriminaci Romů ve veřejných službách. Ve zbytku této kapitoly jsou nastíněny cíle a zdůvodnění projektu a stručně představeny stávající důkazy o diskriminaci Romů. Kapitola 2 popisuje obecnou metodiku projektu, zatímco kapitoly 3 a 4 se zaměřují na šest experimentů. Kapitola 5 shrnuje důkazy získané v rámci projektu, zatímco kapitola 6 nastiňuje některé poznatky týkající se využívání testování diskriminace nevládními organizacemi.

1.1. Cíle projektu

Cílem projektu bylo přispět k boji proti diskriminaci, s níž se Romové setkávají v přístupu k veřejným službám, a to prostřednictvím vývoje, pilotování a šíření metod sběru dat, které mohou nevládní organizace snadno provádět a používat k pravidelnému a systematickému monitorování diskriminace.

Důvodem bylo, že ačkoli testování diskriminace nemusí umožnit testování všech aspektů diskriminace, vzhledem k obecnému nedostatku důkazů o překážkách v přístupu k veřejným službám může tato metoda významně přispět k vytvoření důkazní základny. Vzhledem k tomu, že testování diskriminace je relativně levné, mohou ho nevládní organizace pravidelně využívat k monitorování a měření diskriminace ve službách, které jsou pro Romy obzvláště důležité. To může být užitečné zejména v zemích, kde jsou orgány pro rovnost relativně slabé jak z hlediska politického mandátu, tak z hlediska počtu zaměstnanců.

Projekt měl tedy tři hlavní cíle. Za prvé, získat důkazy o diskriminaci ve službách, které jsou velmi důležité pro sociální začlenění Romů, a tím přispět k monitorování a zlepšování romských strategií. Za druhé, otestovat potenciál pravidelného využívání testování diskriminace nevládními organizacemi ve střední a východní Evropě. Zatřetí, využít nové důkazy ke zvýšení povědomí o diskriminaci a lobbovat za účinná antidiskriminační opatření.

1.2. Stávající důkazy a přidaná hodnota tohoto projektu

Existují důkazy o tom, že předsudky vůči Romům jsou ve střední a východní Evropě velmi rozšířené, a je také dobře zdokumentováno, že vyloučení Romů z trhu práce je částečně způsobeno diskriminací ze strany zaměstnavatelů. Diskriminace Romů ve veřejných službách je však zdokumentována mnohem méně (Hojsik et al. 2018).

Důkazy z populačních průzkumů

Průzkumy mezi obyvatelstvem, které zaznamenávají vnímání Romů veřejností, ukazují, že diskriminace Romů je v Evropě široce rozšířená, avšak s velkými rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Podle posledního

dostupného průzkumu¹ Eurobarometru na toto téma byla v roce 2019 míra obyvatelstva vnímajícího diskriminaci jako široce rozšířenou relativně nízká v Bulharsku, mnohem vyšší v Maďarsku a přibližně na úrovni průměru EU v České republice.

Toto vnímání má tendenci podceňovat skutečnou diskriminaci, protože závisí na kulturně a právně stanovených normách toho, co představuje diskriminaci, a také na citlivosti a vystavení respondentů diskriminačním praktikám. Ve stejném průzkumu byla na otázku, zda se cítí dobře, když má v práci romského kolegu, míra odmítnutí mnohem vyšší v Bulharsku (37 %) než v České republice (30 %) nebo Maďarsku (22 %).

Zdá se, že roste povědomí o tom, že diskriminace je škodlivá pro celou společnost a že by se mělo udělat více pro její omezení. Ve všech třech zemích se většina obyvatel domnívá, že lepší integrace Romů by byla pro společnost prospěšná, ačkoli podpora veřejnosti integračním snahám je mnohem vyšší v Maďarsku (72 %) než v České republice (58 %) a Bulharsku (49 %). Zároveň se vysoký podíl obyvatel domnívá, že vládní úsilí o integraci v oblasti vzdělávání, zdravotnictví, bydlení a zaměstnanosti neexistuje nebo je neúčinné (48 % v Maďarsku, 54 % v Bulharsku, 58 % v ČR).²

Důkazy z korespondenčního testování

Diskriminace znevýhodněných etnických menšin ze strany zaměstnavatelů je dobře zdokumentována studii založenými na korespondenčním testování ([Neumark 2018](#); [Zschirnt a Ruedin 2016](#), [Lippens a kol. 2020](#), [Lancee 2021](#)) a existují určité důkazy konkrétně o Romech ve střední a východní Evropě (Bartos a kol. 2016, Olasz 2020). Důkazů o diskriminaci ve veřejných službách je mnohem méně a studií zaměřených na střední a východní Evropu je obzvláště málo ([Bertrand a Duflo 2017](#), [Hansen, J. A. a Tummers, L. 2020](#)).

Existuje však několik nedávných studií, které v České republice zjistily diskriminaci Romů na trhu soukromých nájmu (Bartoš et al. 2016) a ve veřejných službách zaměstnanosti (Mikula a Montag 2022) a v přístupu k různým komunálním službám v Maďarsku (Simonovits et al. 2021). Tyto studie dokumentují jak explicitní, tak tiché formy diskriminace, tj. míra odezvy veřejných služeb i kvalita odpovědi se liší podle etnického původu klienta. Některé nedávné studie naznačují, že to lze částečně vysvětlit tím, že úředníci veřejné správy mají málo času a mohou diskriminovat jako způsob, jak se vyrovnat s vysokou pracovní zátěží (Andersen a Guul 2019, Olsen et al 2021, Taghizadeh 2021).

Důkazy o diskriminaci ve vzdělávání

Vzdělávání je obzvláště důležitou oblastí veřejných služeb, protože nerovnosti v přístupu ke kvalitnímu vzdělání do značné míry určují šance dětí nejen z hlediska pracovních příležitostí, ale ve všech dimenzích sociálního začlenění. Nerovný přístup k veřejnému vzdělávání má dlouhodobý dopad na formování dovedností znevýhodněných dětí a následně na jejich zaměstnatelnost, příjmy a blahobyt v dospělosti (OECD 2019). Školní segregace (zejména segregované třídy etnicky smíšených škol) může mít také ničující vliv na rozvoj identity mladých lidí, jejich sebeúcty a mezietnických vztahů (Messing 2016).

Existuje stále více (převážně kvalitativních) důkazů o tom, že diskriminace Romů je ve veřejném vzdělávacím systému ve střední a východní Evropě velmi rozšířená (Ohidy a Forray 2019). Základní důvody jsou úzce propojeny a je obtížné je od sebe oddělit. Učitelé mohou mít vůči Romům předsudky

¹ Zvláštní průzkum Eurobarometru 2019/493. Příslušné otázky zahrnují QC1.3, QC8R.
https://data.europa.eu/data/datasets/s2251_91_4_493_eng?locale=en

² Eurobarometr 2019. QC8R.

(stejně jako jejich spoluobčané, viz Kisfalusy et al 2021, Lambrev et al 2020), nebo mohou své chování přizpůsobovat (domnělým) předsudkům neromských rodičů, případně se mohou snažit vyhnout dodatečné pracovní zátěži, kterou očekávají při výuce romských dětí (z nichž většina pochází z rodin s nízkým socioekonomickým zázemím). Volný výběr škol a prostorová segregace tyto základní faktory spíše umocňují, neboť umožňují školám vybírat děti, které jsou považovány za snadněji vyučovatelné (a dosahují lepších výsledků ve zkouškách), a rodičům umožňují vyhnout se školám, kde je vysoký podíl dětí s nízkým statusem.³ K tendenci k segregaci škol přispívá také obecný nedostatek učitelských dovedností potřebných pro výuku ve smíšených třídách.

Údaje z průzkumu postojů veřejnosti rovněž naznačují, že předsudky většinových rodičů vůči romským dětem jsou jedním z faktorů, které vedou ke školní segregaci a diskriminaci. Podle průzkumu Eurobarometr 2019 patří podíl respondentů, kteří by se necítili dobře, kdyby jejich děti měly ve škole romské spolužáky, k nejvyšším v České republice (40 %) a Bulharsku (34 %) a mírně pod průměrem EU v Maďarsku (25 %).

Důkazy prokazující příčinný dopad diskriminace na přístup ke školám jsou poměrně omezené. Existuje jen málo korespondenčních studií (které se hojně používají k měření diskriminace na trhu práce) o přístupu do škol a nevíme o žádné, která by byla realizována ve střední a východní Evropě (Olsen et al. 2021 studovali přístup muslimských dětí do škol v Dánsku, Taghizadeh 2021 se zaměřil na arabské děti ve Švédsku).

2. Provádění experimentů

V této kapitole je stručně popsán náš přístup k navrhování a provádění šesti experimentů, které jsme v rámci projektu provedli. Etické otázky týkající se metody mystery shopping jsou podrobně rozebrány v samostatném dokumentu.

2.1. Přehled pracovního plánu a účastníků

Projekt koordinoval CEU CEPS a realizovaly ho tři občanské organizace a Budapešťský institut. Mezi tyto tři nevládní organizace patřily Amalipe (Bulharsko), ROMEA (Česko) a Autonomia Foundation (Maďarsko). Byly zapojeny od počáteční fáze projektu, od výběru oblastí služeb, které budou testovány, až po vývoj a používání lobbistických nástrojů. Nevládní organizace byly zodpovědné za shromažďování a interpretaci informací o situaci Romů a organizaci konkrétních služeb ve své zemi, zatímco budapešťský institut byl zodpovědný za definování metodologického rámce experimentů, vedení návrhu a provádění experimentů a poskytování technické pomoci v případě potřeby a také za analýzu údajů.

První fáze projektu zahrnovala přehled literatury, podrobné zmapování možných etických problémů spojených s používáním technik mystery shoppingu v kontextu veřejných služeb a diskuse o významu konkrétních služeb pro Romy v zúčastněných zemích.

³ Volba školy může vést k silnější segregaci ve městech, kde je k dispozici více škol: děti znevýhodněných menšin méně často dojíždějí do vzdálených škol z důvodu informačního znevýhodnění, většího zatížení rodinného rozpočtu náklady na dojíždění nebo ze strachu z neznámého (Kézdi a Kertesi 2013).

Ve druhé fázi účastníci určili šest oblastí, na kterých budou pracovat, připravili a realizovali online experimenty v období od ledna do srpna 2021. Osobní experiment byl realizován v září 2021. Šest služeb bylo následujících:

- Bulharsko: zápis do školy, přístup k obecnímu sociálnímu bydlení
- Česko: zápis do školy, pronájem obecních prostor
- Maďarsko: zápis do školy, registrace automobilu

Ve třetí fázi byla práce organizována paralelně: Nevládní organizace využily předběžné výsledky k šíření metody a vývoji lobbistických nástrojů, zatímco budapeštský institut pracoval na analýze dat.

Poslední fáze, která proběhla v lednu a únoru 2022, se zaměřila na šíření informací a lobbování.

2.2. Metoda testování diskriminace

Pro účely tohoto projektu jsme definovali diskriminační testování (neboli mystery shopping⁴) jako zvláštní metodu zúčastněného pozorování. Účastník (nebo avatar) vystupuje jako uživatel služby a pozoruje různé aspekty poskytování služby, zatímco úředník zastupující poskytovatele služby není o tom, že je pozorován, informován. V našem případě se zaměříme na dostupnost služeb a zajímá nás především, zda se Romové v tomto ohledu setkávají s nějakou diskriminací. Účastníci sledují předem definovaný scénář, který rovněž specifikuje jejich reakce na případné otázky nebo reakce ze strany poskytovatele. Účastníci jsou "konstruováni" nebo vybráni tak, aby se lišili svým etnickým původem, ale byli stejní nebo podobní ve všech ostatních charakteristikách. Rozdíly ve výsledcích pozorované u účastníků patřících k různým etnickým skupinám lze tedy přičíst etnické diskriminaci.⁵

Tyto testy lze provádět různými komunikačními kanály. V závislosti na volbě kanálu mohou být účastníky skutečné osoby vyškolené v roli klientů, které mohou v reálném čase navázat interaktivní kontakt s poskytovatelem veřejných služeb osobně, telefonicky nebo prostřednictvím chatu. Alternativně mohou být účastníky avataři, tj. "zkonstruované" osoby: to lze použít v případě, že kontakt s poskytovatelem služby nevyžaduje přítomnost klienta v reálném čase, např. zaslání e-mailu nebo dopisu prostřednictvím běžné pošty.

Výhodou této metody je, že může poskytnout spolehlivé důkazy o rozsahu diskriminace a může být realizována s relativně nízkými náklady (alespoň v případě použití avatarů). Důležitým omezením metody je, že se nejlépe hodí pro zachycení diskriminace v počáteční fázi přístupu ke službě, protože v pozdějších fázích jsou náklady a etická rizika příliš vysoká (Nathan a White 2021). Etická rizika jsou problémem i v počáteční fázi přístupu ke službě, proto je třeba experimenty navrhovat opatrně.

Spolehlivost výsledků je velmi citlivá na návrh a provedení experimentů ([Bertrand a Duflo 2017](#)). Jednou z důležitých otázek je zajistit, aby se romští a neromští klienti skutečně lišili pouze svou etnickou příslušností, což se týká nejen jejich osobních charakteristik, ale také okolností kontaktu s poskytovatelem služeb. Dalším důležitým problémem je zajistit, aby byli ošetřeni (ti, které kontaktoval romský klient) a neošetřeni (ti, které kontaktoval neromský klient) poskytovatelé služeb srovnatelní. V

⁴ Původní název projektu odkazoval na "mystery shopping", který se častěji používá v komerčních aplikacích této metody. Vzhledem k tomu, že v akademických studiích se pro tuto metodu používá termín "diskriminační testování", rozhodli jsme se v této zprávě používat tento termín.

⁵ V těchto výsledcích může stále existovat určité zkreslení, které vyplývá ze skutečnosti, že úroveň vzdělání představuje rozdílné signály pro Romy a neromy, jak uvádíme v následující kapitole.

některých případech to lze zajistit tím, že se stejný poskytovatel kontaktuje vícekrát. V mnoha případech to není proveditelné vzhledem k riziku odhalení experimentu. V druhém případě lze náhodným rozdělením poskytovatelů do léčené a neléčené skupiny zajistit, že obě skupiny budou mít v *průměru* stejné charakteristiky.

2.3. Výběr služeb

Výběr služby, která bude testována v rámci tohoto projektu, byl veden dvěma hlavními úvahami. Zaprvé, aby služby byly relevantní pro romskou komunitu, a zadruhé, aby metoda testování diskriminace byla proveditelná. Proveditelnost zahrnovala několik aspektů: etická rizika, riziko neodhalení (tj. že zkonstruovaní klienti budou přijati jako skuteční), přiměřenou velikost vzorku, která zajistí, že získáme spolehlivé měření diskriminace, a náklady na realizaci.

Proto jsme se snažili vybrat **služby**, které

- jsou poskytovány veřejnou institucí
- nejsou příliš nákladné nebo život zachraňující (aby se zabránilo škodlivému vytěsňování skutečných uživatelů).
- používají Romové
- jsou často používány (aby náhlé zvýšení počtu dotazů nepůsobilo podezřele).
- mohou být využívány cizinci, tj. lidmi, kteří v dané lokalitě nežijí, nebo jsou důležité pro nově příchozí.
- použití je dobrovolné a obvykle iniciované klientem (proto nemůžeme zahrnout povinné očkování).
- ponechat úředníkovi určitý prostor pro uvážení (který může být využit k diskriminaci některých klientů).
- klienti mohou požádat o informace o službě prostřednictvím některého online kanálu (e-mail, facebook, web).
- v ideálním případě nevyžaduje provedení relevantního šetření důkladnou znalost lokality (protože by se tím prodloužily časové a finanční náklady vynaložené na testování).
- v ideálním případě má poskytovatel alespoň 60 samostatných kanceláří - to nám pomáhá při vytváření dostatečného počtu pozorování, aniž bychom se stali podezřelými.

U vybraných služeb jsme definovali situaci, kdy jsme mohli pozorovat interakci mezi klientem a úředníkem. Tyto situace byly nastíněny

- být relativně jednoduché (abychom mohli porovnávat situace iniciované různými klienty a měřit případné rozdíly v tom, jak policisté situaci řeší), ale
- stále je zde prostor pro diskrétnost
- vyžaduje minimální úsilí ze strany poskytovatele služby: týká se jedné služby, žádá o konkrétní informaci o službě (spíše než o pokus o skutečné využití služby), ptá se na problém, který se běžně vyskytuje, a je tedy pravděpodobné, že vyvolá standardní odpověď.

S ohledem na etická rizika a dostupné zdroje jsme použili strategii, která řešila etická rizika čtyřmi způsoby:

- 1) zaměřit se především na telefonické a online kanály pro kontaktování poskytovatele služeb.
- 2) zaměřit se spíše na žádost o informace než na skutečné využití služby.
- 3) používat vhodné postupy odběru vzorků a načasování při provádění intervencí.
- 4) anonymizovat výsledky.

V tabulce 1 je uveden užší seznam služeb a možných scénářů, které se opírají o online kanály. Pandemie značně usnadnila proveditelnost využití online kanálů, protože veřejní poskytovatelé přešli na jejich využívání.⁶ Po diskusích s partnery projektu o obavě, že využití online kanálu může značně snížit relevanci našeho výzkumu (protože Romové pravděpodobně častěji využívají jiné, osobnější kanály), jsme přidali scénář založený na osobním kontaktu. Konečný výběr služeb je vyznačen šedě.

Abychom zmírnili etická rizika, používáme v každém z těchto scénářů syntetické identity a automatizované postupy (v e-mailech), takže na straně klienta se setkání neúčastní žádné fyzické osoby. Aby se snížilo plýtvání kapacitou služby, je každý scénář navržen tak, aby minimalizoval úsilí, které je třeba vynaložit na straně poskytovatele služby: týká se jedné služby, žádá o konkrétní informaci o službě (spíše než o skutečný pokus o využití služby), ptá se na problém, který se běžně vyskytuje, a je tedy pravděpodobné, že vyvolá standardní odpověď. Pro další zjednodušení se každá intervence týká pouze jednoho klienta.

Tabulka 1. Rizika specifická pro scénáře z užšího seznamu

	oblast služeb	kanál	akce	rizika	zmírnění rizik
1	zápis do školy nebo denní péče o dítě ve věku přibližně 3 let.	e-mail / zpráva na FB	matka se ptá, zda se pro její dítě najde místo v příštím pololetí.	zvyšuje administrativu pro školu/zařízení péče o děti	vyloučení (nebo nedostatečný výběr) malých obcí s omezenou administrativní kapacitou.
2	záruka pro mládež	online registrace na webových stránkách YG / osobní návštěva	registrace mladých lidí, kteří žádají o informace o možnostech odborné přípravy.	malé navýšení administrativy pro PES (standardní postup).	vyloučit jednotky ZZS s nedostatkem personálu? načasovat zásah na méně vytižené období
3	informovat se o dostupnosti obecních bytů (k pronájmu).	osobně / telefonicky / e-mailem	Vyžádejte si informace o dostupnosti a postupu podávání žádostí	zvyšuje administrativu pro obce	vyloučit vesnice
4	užívání/pronájem venkovních prostor podnikem	telefon / e-mail / zpráva na FB	vyžádat si informace o nákladech/pravidlech používání obecních prostor, např. pro prodej oděvů nebo chov včel.	zvyšuje administrativu pro obec nelze plně zajistit informovaný souhlas při telefonických setkáních	vyloučení (nebo nedostatečný výběr) malých obcí s omezenou administrativní kapacitou.

⁶ Viz např. popis pravidel pro české školy v první vlně <https://www.expats.cz/czech-news/article/czechs-schools-will-conduct-enrollment-for-2020-2021-school-online>.

	oblast služeb	kanál	akce	rizika	zmírnění rizik
5	pronájem vnitřních prostor (např. společenské místnosti) organizací	telefon / e-mail / zpráva na FB	žádost o informace o nákladech na nájemné	zvyšuje administrativu pro obec nelze plně zajistit informovaný souhlas při telefonických setkáních	vyločení (nebo nedostatečný výběr) malých obcí s omezenou administrativní kapacitou.
6	podpora/informace o zahájení podnikání	telefon / e-mail / zpráva na FB / osobní návštěva	požádat o informace o tom, jak získat povolení pro určitou profesi/podporu při zahájení podnikání.	zvyšuje administrativu pro obec/veřejnou agenturu nelze plně zajistit informovaný souhlas při telefonických setkáních	vyločení (nebo nedostatečný výběr) malých obcí s omezenou administrativní kapacitou.

2.4. Obecný přístup k provádění experimentů

Při navrhování uspořádání každého experimentu bylo nejprve třeba shromáždit informace o stávajících pravidlech a postupech, které určují počáteční fázi přístupu ke službě, a o příslušných charakteristikách romských komunit. Budapešťský institut připravil podrobný seznam otázek, který měl partnerům z nevládních organizací pomoci při sběru dat. Dalším krokem bylo projednání avatarů, komunikačního kanálu a velikosti vzorku. U pěti experimentů jsme se rozhodli, že použití e-mailů je proveditelné (s ohledem na riziko odhalení experimentu). V šestém experimentu jsme se spolehli na osobní kontakt. Ve většině experimentů jsme použili čtyři avatary, abychom oddělili diskriminaci na základě sociálního postavení od diskriminace na základě etnického původu. Ve většině experimentů jsme zvolili maximální možnou velikost vzorku, tj. kontaktovali jsme všechny jednotky veřejné služby, na které byl experiment zaměřen, a vyloučili jsme pouze ty, kde by to vyvolalo podezření.

Posledním krokem přípravy bylo získání kontaktních údajů jednotek veřejné služby, výběr příslušných jednotek (což provedly Amalipe, Romea a BI) a vylosování náhodných dílčích vzorků, které budou osloveny jednotlivými avatary (což provedla BI). E-maily byly zasílány plně automatizovaně v maďarském školním experimentu a pro polovinu vzorku v českém školním experimentu. V ostatních experimentech byly e-maily rozesílány ručně Romeou a Amalipe.

3. Nastavení a výsledky školních experimentů

Abychom změřili diskriminaci při zápisu do základní školy, rozeslali jsme na velký vzorek škol standardizované e-mailové zprávy jménem čtyř typů rodičů (avatarů) s ⁷žádostí o informace o přijetí do školy přibližně 2-3 týdny před oficiálním termínem podání přihlášek do první třídy na jaře 2021. V Bulharsku se zpráva týkala dítěte ve 4. třídě, které chtělo změnit školu, zatímco v ostatních dvou zemích šlo o dítě nastupující do 1. třídy. E-mailové zprávy obsahovaly 4-6 otázek týkajících se přijímacího řízení a podrobností o nabídce školy, které se obvykle týkají pracujících rodičů.

Použili jsme čtyři avatary lišící se úrovní vzdělání a etnickou příslušností. Mezi markery patřila jména matky a dítěte, styl psaní a bydliště v případě Bulharska. V maďarském experimentu jsme použili i pátého avatara a některé další informace jsme poskytli k vysvětlení motivace výběru školy, kterou jsme také použili k signalizaci sociálního statusu. Diskriminaci jsme zjišťovali porovnáním míry a kvality odpovědí u jednotlivých avatarů.

3.1. Školní experimenty v České republice

V rámci českého školního experimentu byly kontaktovány základní školy s dotazem na pravidla přijímání dětí, které právě dosáhly věku povinné školní docházky. V České republice je volba školy svobodná s několika málo omezeními. Školy jsou převážně veřejné a mají značnou volnost při výběru dětí, které přijmou do první třídy.

Zprávy avatarů s nízkým vzděláním byly odeslány ručně ve dnech 9. až 11. dubna (od pátku do neděle), zatímco zprávy avatarů se vzděláním byly odeslány automatizovaně 11. dubna (v neděli), ⁸tedy zhruba dva týdny před typickým termínem 30. dubna.⁹ První podvzorek byl náhodně rozdělen na polovinu, aby se snížily náklady na ruční rozesílání (zahrnoval tedy 267 škol). Druhý dílčí vzorek zahrnoval 540 škol.

Zprávy obsahovaly šest otázek týkajících se procesu podávání přihlášek a podrobností o nabídce školy. Překlad dopisu zaslaného vzdělaným avatarem je následující:

Vážená paní ředitelko,

Mému synovi je šest let a v září by měl nastoupit do školy. Ráda bych ho zapsala do vaší základní školy.

Mohli byste mi prosím sdělit, jaký je termín zápisu? Jaké dokumenty k tomu potřebujeme a jak vám je máme doručit? Mám syna přivést do školy? Jak u vás ve škole funguje mimoškolní kroužek, jaké jsou jeho hodiny? Otevře vaše škola třídu s výukou [cizího] jazyka? Je možné mého syna do této třídy zapsat?

⁷ Čtyři avatary byly přiděleny čtyřem náhodně vybraným podvzorkům základních škol. V maďarském případě jsme měli pátého avatara, který představoval vzdělaného rodiče částečně ukrajinského původu.

⁸ Automatické odesílání bylo naprogramováno v jazyce Python, který obsahuje funkci použitelnou pro účty gmail. Automatizace byla omezena na vzdělané avatary, protože je pravděpodobné, že mají účty na gmailu, zatímco avatary s nízkým vzděláním spíše používají jiné domény.

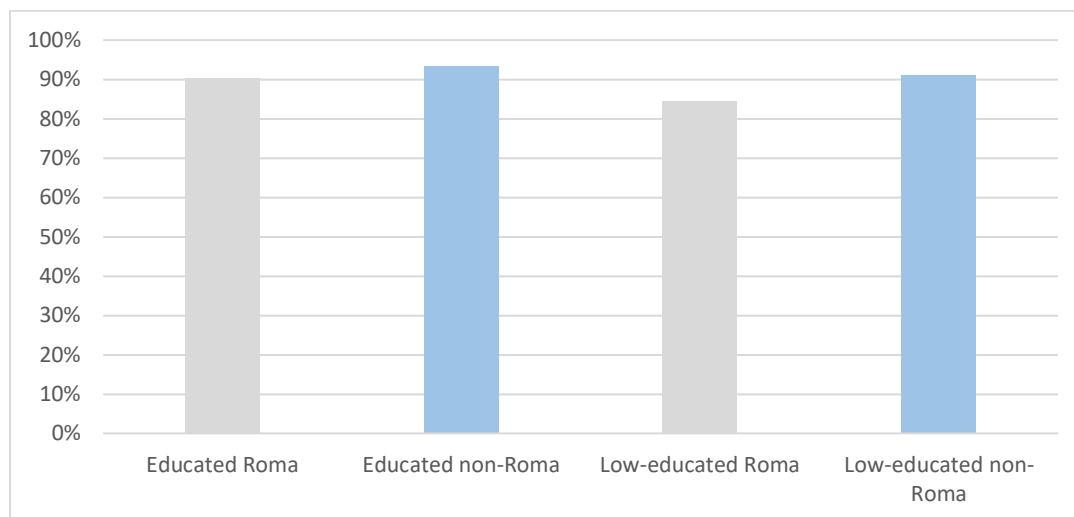
⁹ Ministerstvo školství doporučuje školám, aby zápisy organizovaly v dubnu, ale školy se od toho mohou odchýlit.

*Předem mnohokrát děkujeme,
XY*

Použili jsme čtyři avatary lišící se úrovní vzdělání a etnickou příslušností. Mezi markery patřilo jméno matky a styl psaní. Ze vzorku škol byly vyloučeny prestižní školy nacházející se ve čtvrtích s vysokými příjmy. Celkem se do původního českého vzorku dostaly školy 1082, ale podvzorek avatarů s nízkým vzděláním byl snížen na polovinu, čímž se konečný vzorek snížil na 807. Některé e-mailové adresy byly nesprávné, což snížilo počet úspěšně oslovených škol na 778. Celková míra odpovědí byla velmi vysoká, přes 90 %.

Míra odpovědí byla výrazně nižší u romských rodičů, a to zejména u romských rodičů s nízkým vzděláním (obrázek 1), i když rozdíly byly poměrně malé. Diskriminace byla více patrná v kvalitě odpovědí. Romští rodiče, ať už s nízkou kvalifikací nebo vzděláním, stejně jako neromští rodiče s nízkým vzděláním měli mnohem větší pravděpodobnost, že dostanou neúčinnou odpověď, a mnohem menší pravděpodobnost, že dostanou velmi užitečnou odpověď ve srovnání se vzdělanými neromskými rodiči.

Obrázek 1. Míra odpovědí škol v České republice

Zdroj: výpočet autorů.

3.2. Výsledky maďarského experimentu na školách

V maďarském školním experimentu jsme použili čtyři avatary lišící se úrovní vzdělání a etnickou příslušností a pro srovnání jsme přidali pátého avatara, který byl vytvořen jako poloviční maďarská matka z Ukrajiny se středoškolským vzděláním (nedávno rozvedená). Mezi markery patřila jména matky a dítěte a styl psaní. Dva vzdělaní avataři zaslali dotaz svým jménem, zatímco u ukrajinské matky jej zaslala sestřenice žijící v Maďarsku. U dvou případů s nízkým vzděláním byl avatarem neformální mentor podporující staršího sourozence v rodině. V každém případě byly uvedeny některé doplňující informace, které vysvětlovaly motivaci výběru školy a které jsme také použili k signalizaci sociálního statusu.

Zpráva pro školu obsahovala tyto otázky:

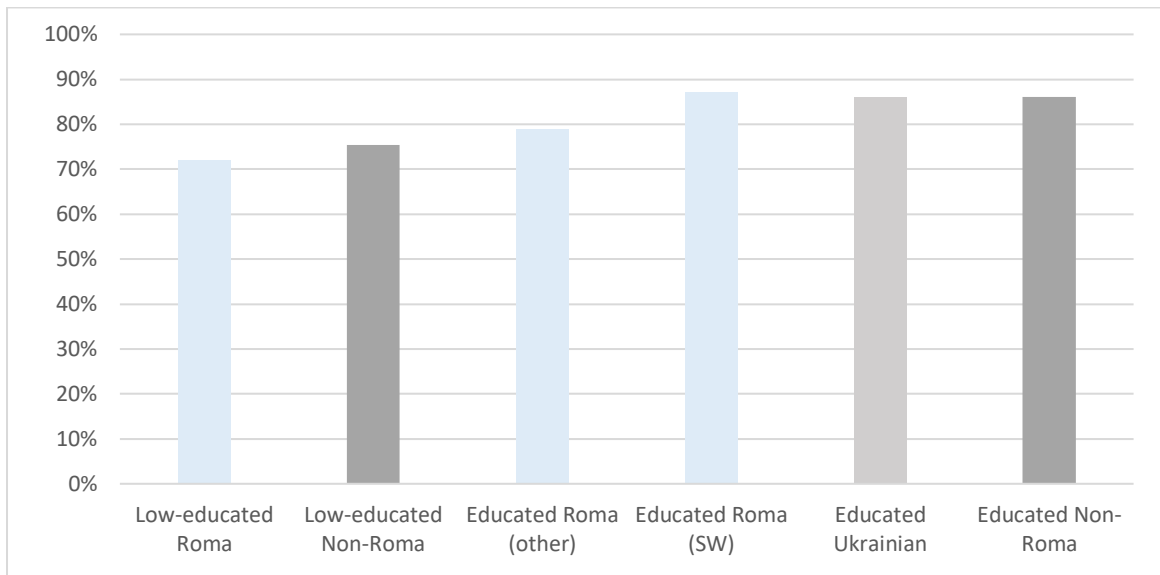
- Jak se na školu přihlásit?
- Kdy je lhůta pro podání žádosti?

- Jak dlouho trvá odpolední výuka, jsou odpolední hodiny povinné?
- Od které třídy učíte cizí jazyky?
- Kdy má dítě nárok na zvýhodněné stravování (např. pro rodiče samoživitele)?

Ze vzorku škol byly vyloučeny prestižní školy nacházející se ve čtvrtích s vysokými příjmy a také školy s podílem znevýhodněných dětí vyšším než 40 %. Celkem vzorek zahrnoval 1124 škol. Některé e-mailové adresy byly nesprávné, což snížilo počet oslovených škol na Všechny1116. zprávy byly rozeslány automatizovaně, a to ve dnech 24. a 25. března (čtvrtek a pátek). Celková míra odpovědí byla o něco nižší než v České republice, ale přesto dosáhla téměř 80 %.

Romští rodiče (nebo mentoři zastupující romské děti) měli menší pravděpodobnost, že obdrží odpověď (obrázek 2), a pokud ji obdrželi, bylo méně pravděpodobné, že zahrnovala všechny informace, o které žádali, méně pravděpodobné, že byla "milá", a častěji byla neutrální nebo hrubá ve srovnání s neromskými rodiči. Bylo také méně pravděpodobné, že dostanou druhou odpověď, v níž se jich bude ptát na jejich rozhodnutí přihlásit dítě do školy. Rozdíly v míře odpovědí se v jednotlivých regionech lišily: v jihozápadním Maďarsku jsme nezjistili žádné důkazy o diskriminaci vzdělaných romských rodičů.

Obrázek 2. Míra odpovědí škol v Maďarsku

Zdroj: výpočet autorů. SW = jihozápad Maďarska

Méně vzdělaní rodiče měli menší pravděpodobnost, že obdrží odpověď, a ti, kteří ji obdrželi, měli větší pravděpodobnost, že obdrží neutrální nebo hrubou odpověď, než vzdělaní rodiče.¹⁰ Obdržené odpovědi se také častěji týkaly nějaké překážky, například že potřebují doklad o bydlišti ve spádové oblasti školy, že měli podat přihlášku dříve, protože předběžné přijímací řízení bylo ukončeno, nebo že ve škole již nejsou volná místa.

¹⁰ V podobném experimentu ve Švédsku Adman a Jansson (2017) zjistili, že školy diskriminují především tímto neformálním způsobem (spíše než že by nereagovaly vůbec).

Vzdělání Romové získali odpověď v o 6% bodů méně (7 %, pokud vyloučíme školy v jihozápadní části země) než vzdělané neromské matky, zatímco v případě romských matek s nízkým vzděláním byl rozdíl v etnické příslušnosti pouze 3 % bodů. Míra odpovědí se u vzdělaných polovičních ukrajinských avatarů nelišila od vzdělaných neromských avatarů.

Míra i kvalita odpovědí se lišila v závislosti na velikosti školy: větší školy v průměru odpovídaly méně často a méně často odpovídaly na všechny položené otázky. To může být částečně způsobeno nedostatečnou administrativní podporou (nebo centralizací rozhodování) ředitelů škol a částečně finančními pobídkami spojenými s velikostí třídy. V maďarském případě jsme zjistili, že školy, které se snaží dosáhnout minimální velikosti třídy pro získání finančních prostředků na hlavu, byly ochotnější odpovídat a poskytovat všechny informace.

Odpovědi škol také odhalily velmi velké rozdíly v tom, jak školy organizují poskytování informací rodičům, což pravděpodobně závisí jak na jejich zájmech (oblíbené školy nepotřebují žádný "marketing"), tak na jejich technickém vybavení a přístupu. Některé školy se zdají být velmi organizované a dovedné ve využívání informačních technologií k usnadnění informování rodičů i řízení procesu podávání přihlášek. Zakládají skupiny na Googlu nebo Facebooku pro potenciální uchazeče, vytvářejí a sdílejí videa, zveřejňují otázky a odpovědi na svých webových stránkách a pořádají webové semináře. Jiné školy se drží tradičních formátů a kanálů (telefonické a osobní schůzky) a zdají se být mnohem méně proaktivní a vstřícné při poskytování informací.

3.3. Výsledky bulharského experimentu na školách

V bulharském školním experimentu bylo vybráno 500 škol, přičemž byly vyloučeny školy, kde byl podíl znevýhodněných dětí velmi vysoký, a malé venkovské školy. Zpráva se dotazovala na možnost zapsat dítě do 5. třídy a narážela na motivaci v pozadí, že se rodina stěhuje. Stejně jako v České republice jsme použili čtyři avatary lišící se úrovní vzdělání a etnickou příslušností, signalizovanou jmény a stylem psaní. V dopise bylo jako jejich současné bydliště uvedeno známé romské ghetto, což v kombinaci s tureckým jménem signalizovalo romskou etnicitu.¹¹ Avataři s nízkým vzděláním byli muži (otcové) a avataři se vzděláním byly ženy (matky). Všechny zprávy byly odeslány ručně v období od 14. června do 2. července.

Zpráva pro školy obsahovala pět otázek (ukázka zprávy od rodiče, který není romsky vzdělaný):

Vážená paní ředitelko/pan řediteli,

Jmenuji se Yanka Atanasova a moje dcera Hristina Atanasova je žákyní 4. třídy. V současné době žijeme ve Fakultetě v Sofii, ale chystáme se přestěhovat a v současné době hledáme vhodnou školu pro naši dceru.

Jaké jsou podmínky pro přijetí na vaši školu?

Jaké dokumenty jsou nutné k zápisu?

Kdy je termín pro přihlášení?

Máte volná místa?

Musí složit přijímací zkoušku?

¹¹ V Bulharsku mají turecká i romská menšina turecky znějící jména.

E-maily byly školám zaslány v pěti termínech mezi 14. červnem a 2. červencem 2021. Většina zpráv (317 z 500) byla odeslána 14. června, zbytek byl odeslán přibližně o dva týdny později. Neupravené údaje o počtu odpovědí jsou uvedeny v tabulce A1 v příloze. Tabulka 2 zobrazuje, jak se míra odpovědí lišila v závislosti na datu odeslání. Odhady diskriminace jsou uvedeny v tabulce 3 a na obrázku 3. Průměrná míra hrubé odpovědi byla poměrně vysoká: odpověděly 3 ze 4 škol.

Tabulka 2. Míra hrubých odpovědí podle data odeslání c

	vzdělání Romové	vzdělání Neromové	Neromové s nízkým vzděláním	Romové s nízkým vzděláním	celkem	N
14jun2021 pondělí	64%	78%	87%	100%	80%	317
29jun2021 úterý	100%				100%	40
30jun2021 středa		100%			100%	23
01jul2021 čtvrtek			100%	38%	71%	63
z toho: základní školy			100%	39%		
z toho: střední školy			100%	36%		
02jul2021 pátek				29%	29%	51
z toho: základní školy				24%		
z toho: střední školy				36%		

Zdroj: výpočty autorů

Je zřejmé, že míra odpovědí byla ovlivněna odesláním zpráv. Konec školního roku se v Bulharsku liší podle ročníku: školní rok končí 31. května pro 1.-3. třídu, 15. června pro 4.-6. třídu a 30. června pro 7.-11. třídu. V roce 2021 byly testy studijních předpokladů v 7. a 10. třídě organizovány v období 16.-18. června (podrobněji viz příloha). To pomáhá vysvětlit rozdíly v míře odpovědí podle data odeslání. V týdnu od 14. června byly základní i střední školy zaneprázdněny pořádáním zkoušek, což může vysvětlovat obecně nižší míru odpovědí. O dva týdny později již takové povinnosti neměly a ve škole bylo ještě méně tříd (pouze 7.-11. třída), což snížilo pracovní zatížení na obou školách, ale zejména na základních školách (kde skončila výuka téměř všem třídám s výjimkou 7. třídy). To může vysvětlovat vysokou míru odpovědí zjištěnou u zpráv zaslaných 29.-30. června. Vzhledem k tomu, že 30. června skončila škola pro žáky 7. tříd a po tomto datu se nekonaly žádné zkoušky, mohli někteří zaměstnanci školy odjet na dovolenou (nebo letní tábory), což může vysvětlovat prudký pokles míry odpovědí u zpráv zaslaných 1. a zejména 2. července.

Načasování plně nevysvětluje velmi nízkou míru odpovědí na zprávy zaslané romským rodičem s nízkým vzděláním 1. července, protože míra odpovědí zůstala vysoká u neromských rodičů s nízkým vzděláním. Výraznější pokles odpovědí základních škol v pátek však naznačuje, že část poklesu byla skutečně způsobena začátkem prázdnin.¹²

Vzhledem k tomu, že v poslední den odesílání byly všechny zprávy odeslány romským avatarem s nízkým vzděláním, zdá se, že rozdíl mezi Romy a neromy je větší, než ve skutečnosti je. Abychom toto zkusili korigovali, použili jsme statistické metody k odhadu míry odpovědí, jako by všechny zprávy byly odeslány 14. června. Výsledky jsou uvedeny v tabulce 3 a na obrázku 3.

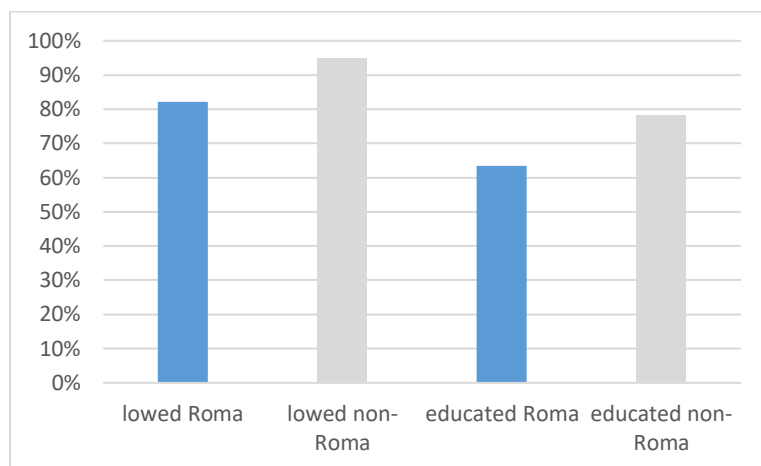
¹² U zpráv zaslaných v prvních třech termínech se průměrná míra odpovědí neliší podle typu školy.

Tabulka 3. Předpokládané míry odpovědí a rozdíly podle avatara

	vzdělání			nízké vzdělání			celkem
	Romové	Neromové	rozdíl	Romové	Neromové	rozdíl	
míra odezvy	64%	78%	14%	82%	95%	13%	80%

Poznámka: Odhady opravují zkreslení v datu odeslání, předpověď na 14. června.

Obrázek 3. Odhadovaná míra odpovědí v bulharském školním experimentu

Zdroj: výpočty autorů

Tyto výsledky ukazují, že v případě bulharských žáků 4. tříd nedochází k negativní diskriminaci rodičů s nízkým vzděláním, alespoň pokud jde o míru odpovědí. Ve skutečnosti měli rodiče s nízkým vzděláním větší pravděpodobnost, že obdrží odpověď. To může být způsobeno tím, že většina škol poskytuje informace o zápisu na svých internetových stránkách, a očekává tedy, že si vzdělaní rodiče tyto informace najdou sami (tomu nasvědčuje i skutečnost, že několik škol pouze odkázalo na své internetové stránky, místo aby poskytlo podrobnou odpověď).¹³ Dalším faktorem může být to, že rodiče, kteří zprávy odesílali, se lišili pohlavím: vzdělaní avatáři byli ženy, zatímco avatáři s nízkým vzděláním byli muži. Vzhledem k tradičním postojům k genderovým rolím mohli mít úředníci škol tendenci brát žádosti zaslané mužem vážněji než žádosti zaslané ženou.¹⁴ Romští rodiče však byli diskriminováni bez ohledu na úroveň vzdělání.

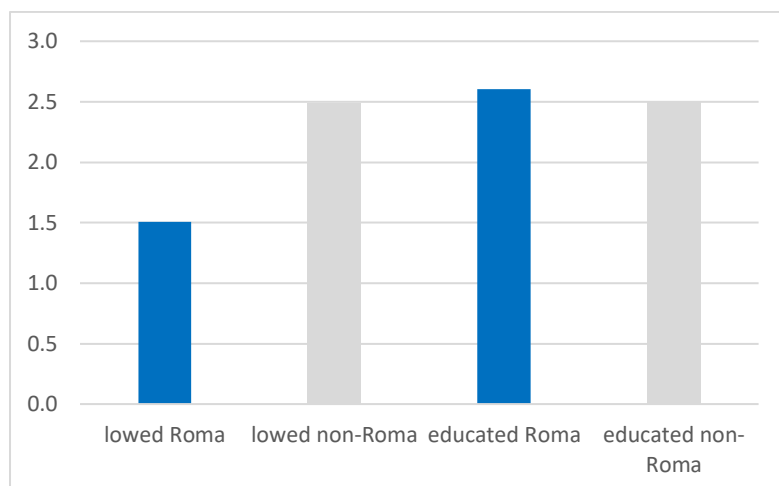
Kvalita odpovědí se lišila také podle etnického původu a sociálního postavení rodičů. V průměru školy odpovídaly na 2 z 5 otázek (obrázek 4). Vzdělaní rodiče a neromští rodiče s nízkým vzděláním obdrželi poněkud informativnější odpovědi: v průměru bylo zodpovězeno 2,5 jejich otázek. Romští rodiče s

¹³ V průměru 25 % odpovědí odkazovalo na webové stránky školy. Rodiče s nízkým vzděláním (kteří získali vyšší počet odpovědí), měli o něco vyšší pravděpodobnost, že takový odkaz obdrží, ale v jejich případě škola odkaz poskytla s menší pravděpodobností. U romských rodičů s nízkým vzděláním obsahovalo přesný odkaz na informace a pokyny k zápisu pouze 1,4 % odpovědí (ve srovnání s 8,5 % vzdělaných romských rodičů a 5 % neromských rodičů).

¹⁴ Převahu tradičních genderových rolí v Bulharsku dokumentují například Lomazzi, Vera, Sabine Israel a Isabella Crespi. 2019. "Gender Equality in Europe and the Effect of Work-Family Balance Policies on Gender-Role Attitudes" *Sociální vědy* 8, č. 1: 5. <https://doi.org/10.3390/socsci8010005>.

nízkým vzděláním měli mnohem menší šanci získat vstřícnou odpověď: v průměru bylo zodpovězeno pouze 1,5 jejich otázky. Rovněž romští rodiče s nízkým vzděláním nejméně často obdrželi přesný odkaz na další informace o zápisovém řízení na internetových stránkách školy a častěji obdrželi zprávu, která odkazovala na internetové stránky bez uvedení odkazu.

Obrázek 4. Odhadovaný počet zodpovězených otázek

Zdroj: výpočty autorů

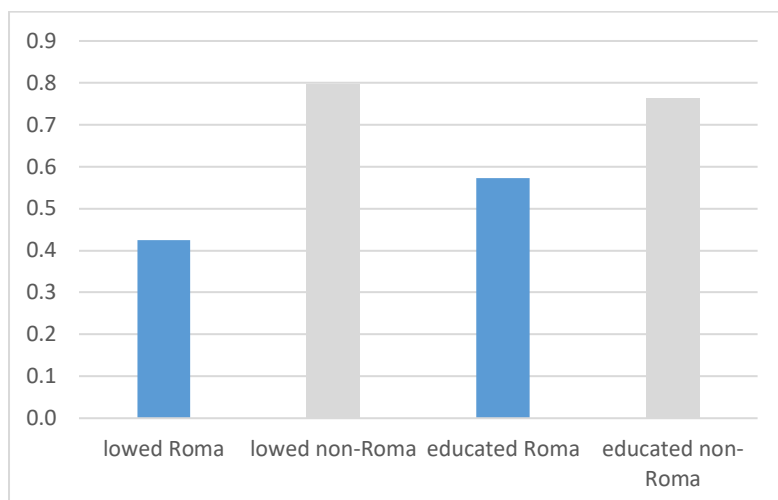
Tabulka 4. Podíl odpovědí obsahujících odkaz na webové stránky školy, %

	Přesný odkaz	Obecný odkaz	Žádný odkaz	Žádný takový odkaz	Celkem
vzdělaní Romové	8.5	6.4	6.4	78.7	100
vzdělaní Neromové	5.1	11.2	5.1	78.6	100
Romové s nízkým vzděláním	1.4	10.0	14.3	74.3	100
Neromové s nízkým vzděláním	5.3	13.2	10.5	71.1	100

Zdroj: výpočty autorů

Většina škol poslala odpověď napsanou v laskavém tónu. Tón odpovědí se však u jednotlivých rodičů také lišil: Romští rodiče měli mnohem menší pravděpodobnost, že obdrží laskavou odpověď (obrázek5). Tento rozdíl byl obzvláště velký u romských rodičů s nízkým vzděláním.

Obrázek 5. Odhadovaný podíl odpovědí psaných laskavým tónem

Zdroj: výpočty autorů

Shrneme-li to, zjistili jsme, že romští rodiče byli diskriminováni třemi způsoby: měli menší pravděpodobnost, že obdrží odpověď, a také menší pravděpodobnost, že obdrží informativní a laskavou odpověď, díky níž by se mohli cítit ve škole vítáni. Romští rodiče s nízkým vzděláním byli postiženi všemi těmito formami diskriminace. Vzdělaní romští rodiče byli postiženi dvěma z těchto forem diskriminace: měli menší pravděpodobnost, že obdrží odpověď, a pokud ji obdrželi, byla odpověď méně pravděpodobně napsána laskavým tónem, ale nebyla méně informativní než průměrná odpověď, kterou obdrželi neromští rodiče.

3.4. Porovnání výsledků tří školních experimentů

Ve všech třech zemích jsme našli důkazy o diskriminaci romských rodičů. V tabulce 5 jsou uvedeny míry odpovědí a rozdíly v míře odpovědí podle etnické příslušnosti ve všech třech zemích. Tyto údaje nejsou plně srovnatelné, protože experimenty (a také sociální kontext) se v jednotlivých zemích lišily. Zdá se však, že (1) diskriminace na etnickém základě může být v Bulharsku vyšší než ve zbývajících dvou zemích a (2) souhra diskriminace na základě etnicity a statusu je v České republice a Maďarsku odlišná.

Tabulka 5. Míra odpovědí podle etnické příslušnosti a vzdělání rodičů (%)

	Romové s nízkým vzděláním	Neromové s nízkým vzděláním	Vzdělaní Romové	Vzdělaní neromové	Rozdíl v etnické příslušnosti, procentní body		Rozdíl ve vzdělání (sociálním postavení), procentní body**	
					Nevzdělaný	Vzdělaný	Roma	Neromové
Bulharsko*	83	95	64	78	13	14	-18	-17
Česko	84	91	90	93	7	3	6	2
Maďarsko	72	75	80	86	3	6	8	11

*V Bulharsku je míra odpovědí upravena podle data odeslání (poslední série e-mailů byla odeslána v pátek na konci školního roku a míra odpovědí na ně byla mnohem nižší). ** Upozorňujeme, že tento rozdíl nemusí měřit totéž u romských a neromských rodičů (Mikola a Montag 2022). V případě Bulharska mohou výsledky také zachycovat diskriminaci na základě pohlaví, protože avatary s vysokým vzděláním byly ženy (matky), zatímco avatary s nízkým vzděláním byli muži (otcové).

Ačkoli tyto výsledky spolehlivě odrážejí skutečné zkušenosti romských rodičů, kteří žádají o informace o zápisu do školy, nelze je použít k identifikaci diskriminace na základě etnického původu na rozdíl od socioekonomického statusu. Je tomu tak proto, že vzhledem ke skutečnosti, že Romové musí vynaložit mnohem více úsilí k získání středoškolského vzdělání ve srovnání s většinovou populací, je pravděpodobné, že vysoce gramotný romský rodič bude školami vnímán jako osoba s vysokými výsledky ve srovnání s neromským rodičem signalizujícím stejnou úroveň vzdělání (Mikula a Montag 2022). A naopak, zatímco špatně napsaná zpráva od rodiče s romsky znějícím jménem odpovídá stereotypní představě průměrného Roma, školy mohou podobnou zprávu od neromského rodiče interpretovat jako zprávu od rodiče s nízkými výsledky. Z toho vyplývá, že tyto dva zdroje diskriminace působí v pozorovaných rozdílech v míře odpovědí opačným způsobem, nebo jinými slovy, rozdíly poskytují dolní hranici odhadu diskriminace na základě etnického původu.¹⁵

3.5. Další experimenty

V každé zemi jsme provedli dva experimenty, jeden týkající se zápisu do školy a druhý jiné služby, které se v jednotlivých zemích lišily. V této části jsou uvedeny výsledky těchto experimentů.

Pronájem prostor experimentu v Česku

Druhý český experiment byl zaměřen na obce: dva avataři (Romové a neromové, oba vzdělání) kontaktovali obce e-mailem s dotazem na možnost pronájmu obecních prostor na dva dny na konci srpna pro malý letní tábor dětského tanečního souboru. Překlad zpráv je uveden v příloze 6.3. Romský marker byl v tomto případě velmi silný, neboť zprávy zasláné romským avatarem výslovně odkazovaly na romský tanec (na rozdíl od českých a moravských tanců) a byly podepsány typickým romským příjmením. Každý avatar kontaktoval 60 obcí, což byla regionální centra, která pravděpodobně disponují nějakým obecním zařízením, jako je škola nebo školka, které by bylo možné si na několik dní pronajmout. Zprávy byly odeslány 9th. srpna 2021. Mnoho zpráv vyvolalo automatickou odpověď potvrzující přijetí dotazu. V některých případech přišla odpověď "mimo kancelář" s uvedeným jiným kontaktem - v těchto případech byl původní e-mail znovu zaslán na tuto adresu a těm, kteří neodpověděli do 20. srpna, byla zaslána upomínka.

Míra odpovědí byla mnohem nižší než ve školním experimentu, ale byla o procentní body 10 vyšší u neromského občana (37/60, tj. 61,7 %) než u romského avatara (3/60, tj. 5,0 %).¹⁶ Odpovědi byly velmi různorodé - některé byly velmi stručné, jiné přiznávaly práci s dětmi. U romského avatara byla menší pravděpodobnost, že se mu dostane laskavé a vstřícné odpovědi nebo doplňujících informací v reakci na jeho dotaz. Jen velmi málo obcí učinilo konkrétní nabídku prostor k pronájmu: v tomto ohledu nebyl mezi oběma avataři rozdíl, ve skutečnosti romský avatar obdržel o 1 takovou nabídku více (4 oproti 3, které obdržel neromský avatar).

Experiment s bydlením v Bulharsku

Druhý experiment v Bulharsku se týkal přístupu k sociálnímu bydlení. Sociálních bytů je v Bulharsku málo a přidělení obecního bytu je zdlouhavý proces. Experiment testoval, zda romští a neromští

¹⁵ Značky, které jsme použili v maďarském případě, mohou vytvářet podobné zkreslení: u rodičů s nízkým vzděláním dotaz psal neformální mentor, který pomáhal staršímu sourozenci dítěte ve školním věku, aby bylo zapsáno. U romských rodičů to může signalizovat nadprůměrnou motivaci rodičů, zatímco u neromských (kde je takový mentoring vzácný) to může signalizovat problémy v rodině.

¹⁶ Statisticky je rozdíl významný na úrovni 6 %, což je slabé, ale může to být částečně způsobeno malým vzorkem.

občané dostanou stejnou odpověď na dotaz týkající se podmínek žádosti o sociální bydlení. Dotazy byly zaslány e-mailem v březnu 2021. Vzorek zahrnoval 31 obcí, a protože byl vzorek malý, použili jsme pouze dva avatary: Romové a neromové. Romský avatar zaslal stejnou zprávu 18 obcím, zatímco neromský avatar oslovil 13 obcí. Léčebná a kontrolní skupina byly ručně porovnány tak, aby zahrnovaly dvojice, které jsou si podobné z hlediska úrovně urbanizace a pravidel pro přiznávání nároků (viz tabulka A4 v příloze). Dopisy se mírně lišily podle obcí v závislosti na místních pravidlech nároku, aby bylo zajištěno, že žadatel úzce splňuje požadavky pro nárok na sociální bydlení a má nízký sociální status.

Zpráva zněla takto (v bulharštině):

Paní,

Potřebuji najít řešení, které by vyhovovalo mé rodině. Máme dceru a na konci léta očekáváme narození druhého dítěte. Jsme nájemci jednopokojového bytu v obci od (rok se liší podle obce) a manželka má v obci současnou adresu od (rok se liší podle obce). V letech 2017-2020 jsem byl v Německu, ale kvůli pandemii jsem přišel o práci a musel jsem se vrátit do Bulharska. Byt má pouze jednu místnost a nemůžeme si dovolit pronajmout větší byt, protože manželka nebude moci pracovat a můj plat je malý a nestačí.

Můžete mi pomoci? Ráda bych věděla, jak podat žádost o obecní byt, jak dlouho musíme čekat na rozhodnutí, dáváte přednost rodinám s dětmi? Také existují nějaká další zvláštní pravidla, kdo může žádat?

Děkujeme vám za pomoc.

Míra odpovědí byla v tomto experimentu poměrně nízká: odpovědělo pouze 14 z 31 obcí. V tomto případě jsme nemohli identifikovat žádnou systematickou diskriminaci romských občanů, ve skutečnosti občané s romsky (turecky) znějícím jménem měli větší pravděpodobnost, že obdrží odpověď, a kvalita odpovědí nebyla systematicky nižší.

Míra odpovědí se lišila podle stupně urbanizace: obce zahrnující velké město (s nejméně 50 tisíci obyvateli) odpovídaly mnohem častěji (75 %), zatímco obce s menším městským centrem (15-49 tisíc obyvatel) odpovídaly méně často (42 %). Zvláště malá míra odpovědí byla v převážně venkovských obcích (s centrem 6-14 tisíc obyvatel). To může být částečně způsobeno tím, že v méně urbanizovaných sídlech je méně sociálních bytů, a částečně nedostatečnou administrativní kapacitou v těchto obcích. Zajímavé je, že obce se středně velkým městem mnohem častěji odpovídaly vstřícně a informovaně. Velikost vzorku však byla příliš malá na to, aby bylo možné učinit spolehlivé závěry o struktuře odpovědí.

[Registrace vozidel v Maďarsku](#)

V jediném experimentu provedeném osobně jsme testovali obecné správní postupy vládních agentur v Maďarsku. Tyto úřady se nacházejí v městských centrech mikroregionů ("járás", v celé zemi jich je asi 170) a jsou zodpovědné za širokou škálu administrativních funkcí od vydávání pasů po registraci automobilů nebo služby v oblasti zaměstnanosti. V rámci experimentu navštívil romský avatar 15 úřadů, zatímco neromský avatar jich navštívil 8. Neromský avatar navštívil stejné úřady, které navštívil i romský avatar, aby bylo možné tyto případy přímo porovnat. Scénář zahrnoval odhlášení automobilu ve vlastnictví klienta. Návštěvy byly načasovány mezi 31. srpnem a 1. říjnem 2021.

Testy nezjistily žádné známky systematické diskriminace. V chování administrátorů se vyskytly určité rozdíly, ale ve většině případů se nezdálo, že by rozlišovali mezi zákazníky: ke všem byli stejně přátelští nebo stejně nepřívětiví.

Je důležité poznamenat, že při testování jsme sledovali pouze první krok řešení případu a nezískali jsme žádné informace o rozdílném zacházení v pozdějších fázích.

V několika případech se stalo, že ochranka nebo vedoucí případu odmítli příbuzné nebo přátele, kteří přišli s klientem. Vzhledem k tomu, že jsme pozorovali pouze romské klienty, kteří přicházeli společně ve dvojici nebo ve více lidech, nemůžeme říci, že toto pravidlo (že do čekárny smí pouze klient) platí pouze pro Romy. Pokud se terénní odborníci domnívají, že je to běžné a odrazuje to Romy od využívání těchto státních úřadů, stálo by za to v dalším experimentu ověřit, nakolik je to běžné a zda je to uplatňováno diskriminačně.

Ve městech a velkých obcích se pracovníci s případy zdáli být profesionálnější: to může být způsobeno tím, že mají rozmanitější klientelu (např. cizince nebo lidi bez domova), takže mohou být obecně otevřenější a mohou mít také větší vzdělání.

Vzhledem k tomu, že počet pozorování byl velmi malý, nemůžeme tvrdit, že na těchto úřadech nedochází k diskriminaci, ale zdá se velmi pravděpodobné, že diskriminace není systematická ani rozšířená.

Experiment přinesl několik užitečných poznatků týkajících se provádění osobního testování. Zaprvé, úroveň podrobnosti pozorování se u obou avatarů lišila: to by se dalo poněkud snížit vypracováním podrobnějšího pozorovacího listu. Zadruhé, v pozorovacím archu nebyly zjišťovány některé důležité okolnosti (zda jsou v kanceláři přítomni romští zaměstnanci a na jaké pozici: recepční, administrátor atd.), což ukazuje, že je zapotřebí důkladnější pilotáže. Zatřetí, osobní dotazování je nákladné, zejména v případě celostátního dotazování, protože je spojeno s časem a cestovními náklady. A konečně, případy obou avatarů nebyly úplně stejné, v případě romského avatara již byl případ otevřen, což úřadům umožnilo vyhnout se řešení případu tvrzením, že nejsou kompetentní. To bylo nešťastné: je důležité, aby případy obou avatarů byly ve všech ohledech co nejpodobnější.

4. Poučení o používání testů diskriminace

Kromě toho, že projekt přinesl nové poznatky o diskriminaci ve veřejných službách, přinesl také několik užitečných zkušeností týkajících se použití metody testování diskriminace. V rámci projektu jsme realizovali šest testů, 5 s využitím e-mailu, 1 zahrnující osobní návštěvu aktérů. Následující úvahy vycházejí z těchto šesti experimentů.

- Kvalita a spolehlivost důkazů: každý z experimentů poskytl určitý náhled na to, jak může nebo nemusí docházet k diskriminaci v určité fázi přístupu k veřejným službám. Školní experimenty, kde jsme měli k dispozici poměrně velké vzorky, se však ukázaly jako obzvláště užitečné, protože jsme mohli kvantifikovat výskyt diskriminace a také osvětlit, jak k ní dochází v počáteční fázi přístupu ke vzdělávání.
- Náklady: při realizaci experimentů byly poměrně nákladné tři úkoly: (1) pochopení oblasti služeb a příslušných otázek, abychom mohli připravit věrohodný experiment; (2) zaplacení aktérů v případě osobního experimentu; (3) kódování a porovnání odpovědí v případě školních experimentů, kde byly vzorky poměrně velké.

Tyto náklady byly o něco vyšší, než se původně očekávalo, a bude třeba je financovat, pokud budou chtít nevládní organizace opakovat experimenty v jiných oblastech. Fixní náklady na zavedení experimentu však lze ušetřit nebo snížit při pravidelném opakování téhož experimentu. Náklady lze výrazně snížit použitím digitálních nástrojů, například softwaru zpracovávajícího automatické zasílání zpráv.

- Odbornost: zdá se, že k dosažení spolehlivých výsledků je zapotřebí odbornosti v oblasti sociálních věd. Tyto odborné znalosti jsou potřebné zejména ve fázi nastavení a analýzy.

5. Odkazy

- Adman, P. a Jansson, H. (2017). Terénní experiment o etnické diskriminaci mezi místními švédskými veřejnými činiteli. *Local Government Studies*, 43(1), s. 44-63.
- Ahmed, A. a Hammarstedt, M. (2019). Ethnic discrimination in contacts with public authorities: a correspondence test among Swedish municipalities [Etnická diskriminace v kontaktu s orgány veřejné správy: korespondenční test mezi švédskými obcemi]. *Applied Economics Letters*, 1-4.
- Andersen, C. S. a Thorbjørn, S. G. (2019). [Reducing Minority Discrimination at the Front Line-Combined Survey and Field Experimental Evidence \(Snižování diskriminace menšin v první linii - kombinovaný průzkum a terénní experiment\)](#). *Journal of Public Administration Research and Theory*, Volume 29, Issue 3, July 2019, pp. 429-444.
- Bartoš, V., Bauer, M., Chytilová, J. a Matějka, F. (2016). [Diskriminace pozornosti: Theory and Field Experiments with Monitoring Information Acquisition \(Teorie a terénní experimenty se sledováním získávání informací\)](#). *The American Economic Review*, Vol. 106, No. 6 (JUNE 2016), pp. 1437-1475.
- Bertrand, M. a Duflo, E. (2017). "Terénní experimenty s diskriminací". In: Sborník příspěvků k tématu diskriminace: Banerjee, A. V. a Duflo, E. (eds). *Handbook of Economic Field Experiments*, s. 309-393.
- Hajdu, T., Kertesi, G. a Kézdi, G. (2019). ["Mezietnické přátelství a nepřátelství mezi romskými a neromskými studenty v Maďarsku: The Role of Exposure and Academic Achievement"](#). *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, De Gruyter, roč. 19(1), leden, s. 1-17.
- Hansen, J. A. a Tummers, L. (2020). [Systematický přehled terénních experimentů ve veřejné správě](#). *Public Admin Rev*, 80, s. 921-931.
- Hojsik, M. Fremlová, L. a Zentai, V. (eds). (2018). [Souhrnná zpráva o provádění vnitrostátních strategií integrace Romů v Bulharsku, České republice, Maďarsku, Rumunsku a na Slovensku](#). Evropská unie, pilotní projekt Roma Civil Monitor. Generální ředitelství pro spravedlnost a spotřebitele.
- Kisfalusi, D., Janky, B. a Takács, K. (2021). [Třídění v maďarských základních školách: Mechanismy etnické diskriminace romských žáků](#). *European Sociological Review*, 2021, roč. 37, č. 6, s. 899-917.
- Lambrev, V., Kirova, A. a Prochner, L. (2020). [Reformy vzdělávání pro inkluzi? Interrogating policy-practice disjunctions in early childhood education in Bulgaria \(Zkoumání rozporů mezi politikou a praxí v oblasti předškolního vzdělávání v Bulharsku\)](#). *Education Inquiry*, 11:2, s. 126-143.
- Lancee, B. (2021). [Etnická diskriminace při přijímání do zaměstnání: B.: Srovnání skupin v různých kontextech. Results from a cross-national field experiment](#). *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(6), s. 1181-1200.
- Taghizadeh, Larsson J. (2021). [Caseload, time-pressure and discrimination \(Zatížení, časový tlak a diskriminace\): Je u ředitelů škol, kteří mají méně času na e-mailovou korespondenci, větší pravděpodobnost, že budou ve svých e-mailových odpovědích diskriminovat](#). *Journal of Behavioral Public Administration*, 4(2).
- Lippens, L., Baert, S., Ghekiere, A., Verhaeghe, P.-P. a Derous, E. (2020). [Je diskriminace etnických menšin na trhu práce lépe vysvětlitelná vkusem nebo statistikou? Systematický přehled empirických důkazů](#). Diskusní dokument IZA č. 13523.
- Messing, V. (2017). [Diferenciace v procesu tvorby: Důsledky školní segregace Romů v České republice, Maďarsku a na Slovensku](#). *Evropské vzdělávání*, 49:1, s. 89-103.

Mikula, Š. a Montag, J. (2022). [Romové a byrokraté: Romové a úředníci: terénní experiment](#) v České republice. *MUNI ECON Working Papers*, 2022-01, Masarykova univerzita.

Nathan, Noah L. a Ariel White (2021) Experiments on and with Street-Level Bureaucrats, in: James Druckman a Donald Green (editoři) *Handbook of Advances in Experimental Political Science*, Cambridge University Press.

Neumark, D. (2018). Experimentální výzkum diskriminace na trhu práce. *Journal of Economic Literature*, 56 (3), s. 799-866.

OECD (2012) [Equity and Quality in Education: Podpora znevýhodněných žáků a škol \(2012\)](#). Vydavatelství OECD.

OECD (2019) [Balancing school choice and equity: an international perspective based on Pisa](#). OECD Publishing.

Ohidy, A. a Forray, K. R. (2019). *Celoživotní učení a romská menšina ve střední a východní Evropě*. Emerald Publishing Ltd.

Olsen, A. L., Kyhse-Andersen, J. H. a Moynihan, D. (2021). [The Unequal Distribution of Opportunity \(Nerovné rozdělení příležitostí\): A National Audit Study of Bureaucratic Discrimination in Primary School Access \(Národní kontrolní studie byrokratické diskriminace v přístupu k základním školám\)](#). *American Journal of Political Science*.

Simonovits, G., Simonovits, B., Vig, A., Hobot, P., Németh, R. a Csomor, G. (2021). Návrat k "normálu": krátkodobý dopad online kampaně nevládních organizací proti vládní diskriminaci v Maďarsku. *Politologický výzkum a metody*, s. 1-9.

Zschirnt, E a Ruedin, D. (2016) [Ethnic discrimination in hiring decisions: a meta-analysis of correspondence tests 1990-2015 \(Etnická diskriminace při rozhodování o přijetí do zaměstnání: metaanalýza korespondenčních testů 1990-2015\)](#). *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42:7, s. 1115-1134.

6. Přílohy

6.1. Základní informace o bulharském školním experimentu

Výpočet hrubé míry odpovědí

Tabulka A1. Výpočet hrubé míry odpovědí podle avatara

	vzdělání Romové	vzdělání neromové	neromských obyvatel	Romové	celkem
řádky ve sloučených datech (školy zaměřené+druhé odeslání+druhá odpověď)	160	138	139	185	622
druhé odeslání	29	19	11	54	113
špatná adresa	1	1	0	4	6
odpovědi	99	97	116	73	385
2. nebo další odpovědi	3	1	2	3	9
školy, které reagují	94	98	114	70	376
cílové školy	126	120	126	128	500
dosažené školy	125	119	126	124	494
školy nereagují	29	23	12	54	118
hrubá míra odpovědí	75%	82%	90%	56%	76%

Poznámky: V tabulce A1 je uveden počet zpráv odeslaných a přijatých jednotlivými avatary. U některých škol byly zprávy odeslány dvakrát a některé školy odpověděly vícekrát: tyto duplicitní zprávy byly v analýze ignorovány.

Důležité termíny školního vyučování v Bulharsku

Tabulka A1. Termíny zkoušek a ukončení školní docházky podle typu školy a ročníků v roce 2021

	základní škola (1.-7. třída)	střední školy (třídy 1-10 nebo 1-12)*
11.-15. června		třída 10
16. června	třída 7	třída 7, 10
17. června	třída 7	třída 7, 10
18. června	třída 7	třída 7, 10
2. července	lhůta pro vydání osvědčení o ukončení základní školy	
15. června	konec školního roku pro třídy 4-6	
30. června	konec školního roku pro třídy 7-11	

* přehled školského systému naleznete na https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/bulgaria_en.

6.2. Příklady odpovědí škol

Příklady reakcí škol v Bulharsku

- a) Laskavá a informativní odpověď, která odpovídá na všechny otázky (obdržel vzdělaný romský rodič).

"Dobrý den, paní Atanasová,

Příhlášku podepsanou elektronickým podpisem nám musíte zaslat do školy nebo na tento e-mail, ale až poté, co vaše dítě dokončí čtvrtou třídu. Všechny ostatní dokumenty si od předchozí školy vyžádáme z moci úřední.

Zápis provádí rodič nebo opatrovník a vyžaduje občanský průkaz a rodný list dítěte.

Budeme mít čtyři páté třídy - jednu s němčinou a tři s angličtinou. Všichni se budou učit ve volitelných hodinách navíc matematiku a bulharský jazyk a literaturu.

Žádné lhůty pro převod nejsou stanoveny. V současné době máme k dispozici celkem až 12 míst.

Přijímací zkoušky do páté třídy nepořádáme.

Toto je naše webová stránka - <http://xxx>

xxx (jméno pracovníka školy), ředitel"

b) Hrubá odpověď včetně žádné přímé odpovědi (obdržel vzdělaný neromský rodič)

"Dobrý den!

Na webových stránkách školy jsou informace o přijetí po 4. třídě. "

c) Zdvořilá odpověď včetně několika přímých odpovědí (obdržel rodič s nízkým vzděláním, který není Rom).

"Dobrý den!

V současné době nejsou v xxx (název školy) žádná volná místa. Na začátku nového školního roku se může uvolnit místo, pokud některý žák odejde. "

d) Hrubá odpověď obsahující pouze odmítnutí (obdržel romský rodič s nízkým vzděláním).

"Dobrý den. Nemáme žádná volná místa. "

e) Hrubá odpověď zahrnující jednu odpověď z pěti (obdržel romský rodič s nízkým vzděláním).

"Informace sledujte na webových stránkách školy. Požadovanými dokumenty jsou vysvědčení 4. třídy a přihláška.

Hezký den!

xxx (název školy)"

Příklady reakcí škol v Maďarsku

a) Školy informující rodiče, že škola není povinna přijímat děti ze spádové oblasti, přijímací řízení již bylo ukončeno a nemá volná místa:

"... není okresní školou, takže termín pro podání přihlášek do našich budoucích prvních tříd již uplynul, naše třídy jsou plné... " (církevní škola)

"není okresní školou, takže není povinna přijímat "blízké" obyvatele. S politováním vám musíme oznámit, že předběžný zápis do naší školy za účelem posouzení potřeb rodičů byl minulý týden ukončen. Rozhodnutí o přijetí a zařazení do tříd již byla vydána. Pozdější zápis není možný."

"Naše škola přijímá studenty z reformovaných sborů v xxx a okolí. Uzávěrka přihlášek byla 15. ledna 2021. O přijetí bylo rozhodnuto, nemáme žádná volná místa. Přeji vám mnoho úspěchů při výběru školy".

b) Školy informující rodiče, že přijímají pouze děti ze své spádové oblasti a vyžadují doklad o bydlišti.

"Přijímáme pouze děti s adresním průkazem xxx a hlášením pobytu v xxxxx." (bez uvedení volných míst)

6.3. Základní informace o bulharském experimentu s bydlením

Tabulka A.4. Obce ve vzorku podle pravidla nároku a zacházení

typ pravidla*	kontrolní obce	ošetřené obce
2	Sliven	Gabrovo
3 a 5	Nova Zagora, Tryavna, Razlog, Satovcha, Elena, Simitli, Polski Trambesh,	Dryanovo, Tryavna, Galabovo, Radnevo, Chirpan, Garmen, Dupnitsa, Simitli, Kyustendil
4	Sevlievo, Veliko Tarnovo, Gorna Orjachovica, Sandanski, Jakoruda Blagoevgrad	Kotel, Kazanlak, Stara Zagora, Ljaškovec, Pavlikeni, Svišťov, Goče Delčev, Petrich, Bobov dol

*pro nárok na sociální bydlení je nutná délka pobytu v místě bydliště

6.4. Vzorový dopis v českých prostorách experimentu

Vážený pane starosto,

Od loňského léta pracuji jako dobrovolník s neformální skupinou asi 15 dětí ve věku 12-16 let. Protože kvůli Covidu zameškaly mnoho hodin ve škole, scházíme se jednou týdně na doučování, ale snažím se jim také pomoci smysluplně trávit volný čas. Loni v létě jsme založili taneční kroužek, kde se děti učí tradiční české a moravské (romské) tance. Je to jen amatérský taneční kroužek, ale děti jsou opravdu velmi motivované a talentované. Navíc já sama mám profesionální zkušenosti s choreografií lidových (romských) tanců (vystudovala jsem taneční konzervatoř) a děti trénují již druhé léto. Takže výsledek je velmi dobrý. Ráda bych vám poslala odkaz na náš kanál na YouTube, ale stále na něm pracujeme, takže to momentálně není možné.

S maminkou jednoho z dětí plánujeme uspořádat pro děti tábor spojený s výletem do jiné části České republiky. Píši Vám proto, že bych Vás ráda požádala, zda by bylo možné získat obecní prostory pro tento náš taneční tábor, a to na dva dny někdy mezi 20.8. a 30.8. V případě, že by se nám podařilo získat prostory, které by byly vhodné pro taneční soustředění. Fungujeme ze sponzorských darů a drobných příspěvků rodičů, takže si nemůžeme dovolit pronajmout komerční prostory. Uvítali bychom proto získání obecních prostor zdarma nebo za symbolické nájemné. Může to být místnost ve škole nebo jiné obecní prostory - potřebujeme jen dostatečně velkou místnost s vhodnou podlahou a přístupným WC.

Budu Vám vděčný, když mi pošlete informace o možnostech a podmínkách získání obecních prostor pro náš tábor, o možnosti veřejného vystupování. A také, jestli byste případně mohli poradit nějaké levné ubytování v okolí vhodné pro děti (tábor, penzion, turistická ubytovna apod.).

S pozdravem,

typické české (romské) jméno